
MONDÓKÁTÓL VERSIG. TALÁLKOZÁS A KÖLTÉSZETTEL

JÁKI LÁSZLÓ¹

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

LÁSZLÓ JÁKI: FROM RHYME TO POEM. ENCOUNTERS WITH LOVE

Interests in poems and poetry can be manifested already in early childhood. Some poets „composed” already as a child or in his/her youth. In this study 19th- and 20th-century poets are written up, how they began to like literature and what was their family and intellectual background? Is it hindered or supported them to like literature? This study presents the early works of famous writers and poets, and introduce to the circumstances and receptions of the birth and publication of these works.

Tanulmányunk a fiatalok verssel való találkozásának különböző módjait kívánja bemutatni. Szándékunk, hogy a vers iránti érdeklődés csökkenése idején is – a történelmi előzményeken keresztül – felhívjuk a figyelmet az irodalom e területének pedagógiai jelentőségére.²

Kodály fogalmazta meg, hogy a zenei nevelés a gyermek megszületése előtt 9 hónappal kezdődik. Ma már tudományosan bizonyított tény, hogy a magzat a zenére, éppúgy, mint a rímekre is, reagál. Messze vezetne annak elemzése, hogy költőinket az anyaméhben ért hatások mennyiben befolyásolták a későbbiekben, gyermekként vers iránti fogékonyságukat, érdeklődésüket. A szavakkal való játék, a ritmus keresése a gyermek fejlődésének kezdeti szakaszában gyakori, így számos esetben találoztunk olyan fiatal, esetenként 10 éven aluli gyerekekkel, akik megdöbbentően fogékonyak nemcsak rímek, költemények befogadására, hanem azok megfogalmazására is.

Példáinkban a források adta lehetőségeken belül igyekeztünk bemutatni olyan eseteket, melyek feltételezhetően közrejátszottak költőink vers iránti korai érdeklődésében. Az okok természetesen szerteágazóak; a véletlentől, a családi-környezeti hatásoktól, a feltételezhető genetikai adottságokig sok változatra találunk példát.

1 Jáki László dr. univ., neveléstörténész, bibliográfus, Budapest

2 A költészet jövőjéről lásd bővebben Döbrentei Kornél (2000): Amíg a hír Marathontól megérkezik. Vita a költészetről. In: Döbrentei Kornél: *A hadrafoghatóság ábrándja. Vívódások a terepaszton.* Püski, Budapest. 15–17.

A VERS IRÁNTI ÉRDEKLŐDÉS KORAI MEGNYILVÁNULÁSA

A felsorolt különböző változatok együttesen és külön-külön is előfordulnak, de egyértelműen nehezen magyarázható a vers iránti érdeklődés korai megjelenése. Talán legjobb példa erre *Weöres Sándor* „pályakezdése”, akinek életútja különleges figyelmet érdemel. Egy ezres létszámú faluban, Csöngén egyke gyerekként nőtt fel, viszonylagos jómódban. A falusi gyerek élete csak annyiban tért el a szokásostól, hogy anyja négy nyelven olvasott, és fiának már 6–7 évesen *Madáchot*, *Csokonait*, *Goethét* adott a kezébe. Ez viszont nem magyarázza, hogy ezt megelőzően Sándor még nem ismerte a betűket sem, amikor már tanújelét adta a rím iránti érzékenységének. A család visszaemlékezése szerint a beszélni még alig tudó gyerek az „ee” és a „papa-mama” után a „Fjü” (fú,) „ffa” (fa) „fjt” (füst) szavakat gügyögte. Később a

Csuma – csuma cepelin

Csuma – csuma cepelin

Csuma narancs

– aligha tekinthető versnek, de valamit már mégis jelez...³ Elemista korában írt versei után a gimnáziumi éveik már komoly munkára sarkallták. Érdekes, de több mint epizód, hogy Szombathelyen kosztos diák volt *Pável Ágoston* családjánál. Pável tanár, tudós polihisztor, lapszerkesztő, kultúrtörténész, irodalmár, aki felismerte és támogatta a serdülőkorú fiatal tehetségét. Weöres így emlékezett vissza Pávelre: „Hatodikos középiskolás koromban, ezelőtt tizenkét évvel, nála laktam mint kosztos diák. A költészet hozott össze bennünket, bár Ő akkoriban még nem írt költeményeket, irodalomtanár volt, nemcsak foglalkozása szerint, hanem a szó legnemesebb értelmében, én pedig egy kezdő verselő. Engem, a tizenhat éves tacsót, meghívott, hogy lakjam nála, átadta legkényelmesebb szobáját és íróasztalát. Ettől kezdve rengeteget olvasgattunk, beszélgettünk együtt. Őnála, az Ő lényének érlelő melegében írtam első komolyan vehető verseimet.” Többek között Pável javasolta Weöresnek, hogy írjon a verejtékről, minden emberi fáradozás, kudarc, diadal kísérelésében. A vers meg is jelent a Karácsony Sándor szerkesztette *Az Erő* című folyóirat 1929. szeptemberi számában.⁴

Ugyancsak ebben a folyóiratban egy évvel korábban, 1928 szeptemberében jelent meg az első komolyabb teljesítményének tekinthető *Öregek* című verse is, mely Kodálynak annyira megtetszett, hogy a 16 éves Weöres hozzájárulásával a vers alapján kórusművet is készített.⁵ Kodály különben Weörest „Te, drága csodagyerek”-nek nevezte.

3 Bata Imre (1979): *Weöres Sándor közelében*. Magvető, Budapest. 367

4 Fáy F. Ervin (szerk., 1949): *Pável Ágoston emlékkönyv. A Dunántúli Szemle XI. évfolyamának zárószáma*. Dunántúli Szemle, Szombathely.

5 *Az Erő* Magyar Evangéliumi Keresztény Diákszövetség havi folyóirata, Karácsony Sándor 1922-től mintegy tíz éven át szerkesztette.

Weöreshez hasonlóan Nagy László is korán, már kisiskolás korában felfedezte a ritmust. Még nem tudta, mi a vers, amikor mondókákat csinált. Pl.:

Elől megy Eszter,
kezében egy cekker.
Utána a Feri,
a fazeka teli.

Visszaemlékezése szerint első versét nyolcéves korában írta:

Réce, réce kanréce,
nem köll nekem ebédre.

Nagy László esetében is beigazolódtott, hogy a ritmus, a vers iránti érzék mellett volt huzalma más művészetekhez is. Az igazi verssel való találkozását megelőzte a rajzolás, a festészet iránti érdeklődése. Mamája így írt erről: „Mert én tudtam rajzolni, jól rajzoltam is. Aztán, hogy lovat rajzoljak neki. Avval aztán ő is lerajzolta a lovat, és aztán mindig a lovakat rajzolta. Rajzolgatott, festegetett. [...] Pápán volt a kollégiumban, amikor már kezdett verseket írni. A csöszri réten gyűjtöttük a szénát, és akkor mondta, hogy anyu, én költő leszek ám! Á, mondtam, dehogy lesz költő, hogyan lennél költő? De ő? – Én az akarok lenni! És hát sikerült is neki!”⁶ A szándékot a pápai kollégium megerősítette. Sors vagy véletlen, hogy alapérdeklődését tovább erősítette Szathmáry Lajos, a magyar és A. Tóth Sándor, a rajztanára. Az előbbi a parasztyerek nevelésére szánt életével adott példát, az utóbbi a rajzolás mesterfogásaival irányította pályáját.

Pápai tanulmányai idején Arany és Csokonai mellett nagy élményt jelentett számára Ady, József Attila és Sinka költészete. Egy József Attila-kötet megvásárlásáról így számolt be: „Nem volt áhítottabb könyv a karácsonyi kirakatban, mint az a sötétzöld táblás, arany címbetűs József Attila. A Kollégiumból naponta odavonzott magához, s minél többször meglátogattam, annál inkább akartam. Pápán 1941 decembere nekem József Attila jegyében telt el. Álmodtam vele, dolgoztam érte. Eladtam két lovat mint vízfestményt, s jártam keramikushoz színezní a karácsonyi szobrocskákat. Sok Mária-szemöldököt, Jézuska-rózsaszínt, szamár-szürkét festettem, mire a könyv ára összejött és megvehettem. A Szappanosvíz című versnél nyitottam ki – elsápadva a csalódástól. Rímes verset láttam, holott már felkészültem rengeteg szabadversre. De olyan varázsuk lett a kötött formáknak is, hogy pillanat alatt megragadtak bennem.”⁷ Későbbi vallomása szerint József Attila tette őt költővé.

A családban a költészet iránti érdeklődés öcsénél, Ágh Istvánnál is megvolt, bár a kezdet nem volt könnyű számára. Visszaemlékezése szerint „Titkolni kellett a betűt. Apám még a könyvet is kiütötte a kezemből, ha dolog helyett olvasni szándékoztam.” De a bátya teremtette légkör erősebb volt. Amint írta: „Lacitól többet tanul-

6 Nagy Béláné, a Mama visszaemlékezése. In: *Égi s földi virágzás tükre. Kortársak Nagy Lászlóról*. Horizont, Veszprém. 1984. 11.

7 Görömbei András (1992): *Nagy László költészete*. Magvető, Budapest. 12.

tam, mint az iskoláktól. Intellektuális környezetet varázsolt a parasztudvarba.” Nagy László már négyéves korában versekre tanította, tizenegy évesen *Gorkijt* olvasott és Ady után verseket kezdett írni, mert „Dózsa György unokája voltam én is.”⁸

A tragikus sorsú, fiatalon meghalt költő *Vöröss István* szintén korán kezdett verselni. Megdöbbenően gyorsan tanult meg írni, s már másodikos elemista korában „játékos, kedves, újszerű valamit agyalt ki, fejből, a papírra való rögzítés nélkül:

Egér cincog: cini, cini, itt van már a macska Mici.

Hopp! – hökkentem meg önmagamban – hiszen ez más, mint a szokásos beszéd, s ettől kezdve fejből gyűjtöttem őket. De: jámbor valék és tudatlan s nem is sejtettem, hogy milyen nagy veszedelembe jutottam. Nem emlékezem már ezekre az apró hüleségekre, de azt tudom, hogy csupán a gyűjtés szenvedélyétől ösztökélve, most már minden értelem nélkül gyártottam az ilyeneket, s ezek ahogyan jöttek, úgy el is felejtődtek sorra. De maradjon itt meg egy:

Az óra ketyeg, szólót eszek.⁹

Egy verse még elemista korában született:

Aratnak az emberek

Aratnak az emberek,
lányok és legények.
Énekelve, dalolva,
de nem a napot lopva.

Nekik is megvan a kemény munkájuk.
Sokszor az éj sötétedik rájuk;
peng a kasza, mintha lelke volna;
ilyen a magyarnak az aratója!

Költői teljesítményei szempontjából aligha közömbös, hogy a hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnáziumban betegsége folytán nyolc éven keresztül tolókcocsiban vett részt az órákon, osztálytársai naponta vitték fel a tanterembe. Irodalmi érdeklődését, képességeit tanára, Szathmáry Lajos ismerte fel, aki erről így írt:

Mikor beléptem az osztályba a dolgozatcsomaggal, a szokásos sziszegés végigfutott a padok között, Pista szeme felragyogott, a tollát mártogatva, fészkelődve jelezte, hogy most jött el az ő ideje. ...Mindig tudott valami meglepőt írni, minden mondata egyéni volt, kimondottan írói alkotás, helyesírása pedig kifogástalan. Megvallom, ilyenkor mint zsákmánnyal futottam haza a gyermekek dolgozataival, s ha először Dömötör János munkáján is

8 Ágh István (1975): Üdvözítő emlékek. *Tiszatáj*, 29. 7. 14–17.

9 Jáki László (2016): Költő tolókcocsiban. *Új Pedagógiai Szemle*, 9–12. 73–79.

szaladt végig a szemem, másodiknak mindig Pista dolgozatát élveztem végig, a költőét vagy filozófusét, illetve a filozófus-költőét.¹⁰

A tanári „támogatás” végeredménye, hogy Szathmáry Sándor vállalta az ötödikes tanítvány verseinek kiadását. A *Papírsárkány* 1937-ben jelent meg 500 példányban.¹¹ Az ígéretes kezdetek nem szakadtak meg. Moldvay Győző a *Válaszban* így emlékezett meg róla: „Szokatlanul termékeny költő volt. Hátramaradt versei jóval ezren felül vannak. Mintha lelke megérezvén a kérlelhetetlenül közelgő véget, tudat alatt fokozott tempójú munkára lett volna ösztönözve. ...Helyét a magyar irodalomban nehéz lesz meghatározni. Évek, talán évtizedek kellene hozzá, míg munkái összességükben kezünk ügyében lehetnek.”¹²

Juhász Gyula (1883–1937) gyermekkorában is találni bizonyítékot a művészet, a zene és a vers kapcsolatára. Még nem volt tízéves, már gyönyörűen rajzolt, 8–10 évesen percek alatt egész csataképet vetett papírra. Tízéves, amikor nagybátyja biztatására verset ír egy rokongyerekről, másodikos gimnazistaként pedig drámát írt Martinuzziról. A család szűkös anyagi viszonyai miatt a szülők papnak szánták. A sors fintora, hogy aznap jelenik meg verse a *Budapesti Naplóban*,¹³ amikor belép a váci noviciátus kapuján.

Oláh Gábor (1881–1942) 1888-ban, nyolcéves korában kezdte meg elemi iskoláit. A szegény paraszti környezetben élő kisgyermek hamar megtanult olvasni, és az elvárásokkal szemben – az istálló takarítása helyett – inkább olvasott. Negyedik elemista korában tanítójának megmutatta első versét, melyre azt jegyezte fel: Ez az első versem! Télen írtam.

Télen

1. Süvölt a szél, a hideg szél,
Már mindenki arról beszél.
Esik a hó meg a dara,
Aki fázik, nem katona.
2. Én nem fázom, ha más fázik,
Megyek a hóba már nyakig.
Mindenkit hátba puffantok,
Azután meg elszaladok.
3. Mikor aztán hazamegyek,
Lesz sok ne mulass, ehetek.
A hátamon pálcza csattog,
Én meg oszt' szépen danolok.

10 Szathmáry Lajos: Vöröss Pistától Vöröss Istvánig. In: *Bethlen Gimnázium Évkönyve*, 1968. 64–69.

11 Jáki (2016)

12 Moldvay Győző (1947): Vöröss István halálára. *Válasz*, 2. 433.

13 Péter László (1980): *Juhász Gyula*. Argumentum, Budapest. 28.

Tanítója, *Jánosi Zoltán* fel is figyelt a verselgető parasztyerekre. Ez a pedagógusi figyelem meghatározta Oláh Gábor életét, mert amikor apja ellenezte fia gimnáziumi továbbtanulását, tanára magára vállalta a fél tandíj kifizetését és a tankönyvek költségeit.

Az első év azonban sikertelen volt, de bánatát jellemzően versben adja osztálytársai tudtára. Kudarcát megfeszített tanulással kompenzálta. Majdnem minden tárgyból kitűnő lett, s a verselést változatlan buzgalommal folytatta. Életrajzában így írt erről: „Ezen osztályban (a harmadik gimnáziumban) ismét elő kezdtem venni a verselést. Majd aztán írtam verseket az életből úgy, hogy tanulóársaim között örökre meg lett alapítva „költői hírnevem”. Nem is szólítottak másképp. Mint „költő”. Verseim jóságát tanáraink is elismerték, s így osztálytanárunk névnapjára engem bíztak meg egy óda írásával.”

Verseik már a gimnázium éveiben meghaladták a százat. Jellemző, hogy tanítója, aki nyomon kísérte egykori tanulójának fejlődését, 10 versét lemásoltatta a maga számára. Első nyomtatásban megjelent verse, a *Hazaszeretet* 1895-ben jelent meg Cs. D. aláírással a *Tanulók Lapjában*. 1896-ban Oláh Gábor ötödikes lett, így beléphetett az önképzőkör tagjai közé. Itt első benyújtott versét, a *Rákóczi indulóját*, egy hetedikes tanuló bírálta, aki megállapította: „a tárgy helyesen lett megválasztva, verselése elég gördülékeny, előadása megkapó, technikája hibátlan, csupán rímei nem tökéletesek.”¹⁴ Érdekes és jellemző az önképzőkörök belső életére, hogy a tagok a bírálatot elvetették, s a szerzőt dicséretben részesítették. Oláh Gábor életútjának további ismertetésétől eltekintünk, mindössze csak azt jegyezzük meg, hogy a „véletlenül” felbukkanó, a környezetéből kiemelkedő parasztfüű apja törekvése ellenére édesanyja és tanítója segítségével elismert költő lett.

Csorba Győző (1916–1995) költő, műfordító tizenéves korában – apja halála után – kezdett verset írni, de pár év múlva, tizenhárom évesen már napi tevékenységévé vált a versírás. Ő is, mint többen, egy pepita „kockásfüzetbe” naplószerűen írta verseit. Ötödikes gimnazista volt, amikor megismerte Ady költészetét. (Az egyházi gimnáziumban Adyt ekkor még nem tanították.) Első verse középiskolás korában jelent meg egy református középiskolás lapban.¹⁵

Majdnem humoros *Forró Pál* (1884–1942) író találkozása a verssel. Gyerekkorában egy kislánnyal, Lujzával a Köröndnél sétálva egy ember rálépett társa lábára, aki a helyszínen egy verset rögtönözött:

Nincsen párja budapesti járóknak,
Nekimegy a lábunknak, a fájónak.
Nem földre néz, hanem a lányra kacsint,

A folytatást már Forró Pál rögtönözte, miszerint:

De megverjük, ha nekünk jön majd megint!

14 Oláh Gábor (1980): *Vágtá vaktában*. Magvető, Budapest. 1980. 32–33.

15 Csorba Győző (2001): *Vallomások, interjúk, nyilatkozatok*. Pro Pannonia, Pécs. 26.

„Lujza rám bámult – írta –, aztán kitűnő örömmel megölelt, megcsókolt és csak úgy rohant velem haza. Már messziről kiabálta, hogy Pista verset csinált! És elmondta az egészet, mintha végig én csináltam volna. Én meg elég hiú voltam, zsebre vágtam a dicsőséget.”

Az anyai büszkeség a verssort költői sikerként könyvelte el; vett egy ötkrajcáros háztartási könyvet, hogy a jövőben Pál abba írja be verseit. Így Forró Pálnak erkölcsi kötelessége lett, hogy minden nap verset írjon. A versírás így családi hagyománnyá vált, aminek egyik következménye lett, hogy Forró Pál beküldte egy versét Pósa bácsinak, a *Én Újságom* szerkesztőjének. A család izgatottan várta a választ, de az eredmény lesújtó volt: „Árva gyerek: Előbb tanul meg öcsém a helyesírást, akkor majd írhat sz verseket.”¹⁶ Lehet, hogy Pósa bácsi javaslata sikeres volt, mert Forró Pál megtanulta a helyesírást – és könyvei bejárták a fél világot.

A KÖLTŐK BÖLCSŐI – AZ ÖNKÉPZŐKÖRÖK

Több korábbi írásunkban¹⁷ ismertettük a közlépiskolai önképzőkörök nagy szerepét az érdeklődő ifjúság irodalmi nevelésében. Az önképzőkörök által biztosított nyilvánosság, a közszereplés lehetősége sokak számára az első lépést jelentette a Parnasszus felé. Az önképzőkörökből induló költők nagy száma miatt csak példaként említjük a legismertebbeket.

Jókai Mór (1825–1904) a pápai Ifjúsági Képzőtársaságban 1841 novemberében elsőként *Mi az?* című versével szerepelt. Bírálója, Finta Károly javaslatára a verset méltónak tartották az érdemkönyvbe való bejegyzésre. Jókai aktivitására jellemző, hogy a következő év februárjában *A halott* című lírai költeményét ugyancsak érdemesnek tartották az érdemkönyvben való rögzítésre. Ezzel szemben az *Őszi kard* és az *Agg lantos* című versét kiigazításra visszaadták. Ugyanebben az évben Jókai versmondással is próbálkozott, de *Vörösmarty Az éjjeli ház* című költeményével nem volt sikere. A jegyzőkönyvben ez állt: „Szaválata alacsony hangja miatt érthetetlen volt.”¹⁸ Érdekes, hogy ennek ellenére szaválással továbbra is próbálkozott. Hogy a képzőtársaságban megkezdett út hová vezetett, az nem szorul bemutatásra.

Mikszáth Kálmán (1847–1910) már ötödikes korában verseket írt Rimaszombatban, s az önképzőkörben kedvezően ítélték meg azokat. Első versei között történelmi balladákat, vallásos tárgyú éneket találunk. Ebben bizonyára szerepe volt *Fábry János* tanárának, aki egy alkalommal például azt adta diákjainak feladatul, hogy írják meg Teleki László halálát írásban vagy prózában. Mikszáth próza mellett döntött. Szellemesen megírt dolgozata jellemző egész további írói életútjára:

16 Forró Pál (1921): *Egy diákkor története*. Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest. 55–56.

17 Jáki László (2018): *Önképzőköröktől a Parnasszusig. Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*. [Megjelenés alatt]

18 Trócsányi Zsolt (szerk. 1981): *A pápai kollégium története*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Az Isten kényelmes hálókabátban ül a trónusán, midőn Szent Péter jelenti, hogy Teleki László érkezését jelzik neki a földről. Az Úr élénken rendeli el, hogy egy sereg angyal repüljön jó messzire elejébe, s kísérjék be illő tisztelettel, sőt klapanciáim szerint gróf Széchenyinek is két szárnyat rendelt, mondván:

Íme, uramöcsém, a szárnya itt vagyon,
De egyék egy kicsit, majd mehet oszt nagyon.

Addig-addig elbeszélgetnek, politizálnak ezenközben Széchenyivel, hogy eltelik az idő, s Szent Péter riadtan fut be, hogy itt jön már, most lép be a kapun, mire az Úr bosszankodva néz végig magán: „ejnye, a kutya fáját, slafrokban vagyok itt. Hamar ide a mentémet!”¹⁹

Mikszáth elmarasztalást vár, de e helyett Fábry tanár úr átszaladt a szomszéd osztály tanárához, és kérte Mikszáthot, hogy neki is olvassa fel az említett szöveget. A felolvasás után a tanár csak annyit jegyzett meg, hogy „No amice, frater, te sem fogsz ágyban meghalni.” Mikszáth tanáraitól különben nagy elismeréssel állapította meg, hogy „A tanár és tanuló közötti viszonyban nem volt semmi fesz, semmi pedantéria, semmi más távolság, csak az a tisztelet, mely az okosabbaknak és az érdemesebbeknek kijár.”²⁰

1867 őszén iskolát változtatott, a selmecbányai evangélikus líceum hetedik osztályában folytatta tanulmányait. Ekkor már sűrűn írogatott, s így aligha véletlen, hogy irodalom iránti érdeklődése alapján annak az önképzőkörnek lett a tagja, amelynek egykor Petőfi is tagja volt. Itt kedvenc tanítványa volt *Scholtz Vilmosnak*, az önképzőkör tanár elnökének. Érdekes, hogy itt is gyengén tanult, de írásaival tekintélye volt osztálytársai között. *Gyuri bácsi* című írása különösen kedves volt tanulóitársai számára, így – bár még csak hetedikes volt – az önképzőkör főjegyzőjének választották. Az önképzőkörben igen gyakran szerepelt. Scholtz tanár úr meg is jegyezte „Meglássátok, e gyenge tanulóból író lesz.” A jóslat akkor hihetetlennek tűnt, de a sors kuriózuma, hogy Mikszáth a tanára halála napján tartotta székfoglaló előadását a Kisfaludy Társaságban.²¹

Kevésbé ismert a húszéves korában meghalt költő, *Koczián Sándor* (1850–1870). Apja százados volt a szabadságharcban, halála után nehéz anyagi körülmények között éltek. Anyja varrt, mosott és kézimunkázott, hogy eltartsa négy fiát. Sándor a ciszterciek pécsi gimnáziumában tanult. Kezdetben gyengén teljesített, de az ötödik osztályban önképzőköri tagként már irodalmi díjat nyert. Életrajzírója szerint ettől kezdve folyamatosan és sikeresen pályázott. Ezt irodalmi ambícióján kívül a pályázati díjak is motiválták: a roppant tehetséges fiatal anyagi helyzete megdöbbentően rossz volt. Jómódú ismerősöktől kapott ruhákat, az iskolában gyűjtöttek neki, hogy fürdőbe tudjon menni. Egy alkalommal nem tudott eleget tenni tanára meghívásának, mert zálogban voltak ruhái. Rossz anyagi körülményei mellett súlyos

19 Fábri Anna (1983): *Mikszáth Kálmán alkotásai és vallomásai tükrében*. Szépirodalmi, Budapest. 13–14.

20 Rubinyi Mózes (1957): Mikszáth rimaszombati diákévei. *Irodalomtörténet*, 45. 4. 508.

21 Gyöngyösy László (1911): *Mikszáth Kálmán*. [Franklin Társulat Nyomdája], Budapest. 310.

beteg is volt. Szeretett irodalomtanára hívatott orvost hozzá. Betegsége nehezen javult, sokszor ágyhoz kötött, mozdulatlanul feküdt, úgy kellett megfordítani az ágyban, szemfájása miatt olvasni sem mindig tudott.

Első írása és a halála közötti három év alatt a fentiekben vázolt körülmények ellenére teljesítményei megdöbbentőek. Alelnöke a gimnázium irodalmi körének, műfordít, balladát ír, szerkeszti a *Pécsi Közlöny* tárca rovatát. Hátramaradt költeményeinek egy részét *Emlékfüzér* címen *Várady Antal* adta ki, aki a szerény bevételt elvitte Kóczián édesanyjának, aki így számolt be látogatásáról: „Most is előttem áll a pillanat, amikor átadtam neki. Sírva borult a nyakamba. Egy eltemetett boldogság és szép jövő permetezett könnyeiben. Nagy talentumot zárt el a kora sír.”

Pécsi síremlékén egyik költeményének két sora áll:

Sötét síromnak néma éje,
Korán átlépek küszöböd.

A pécsi irodalmárok Pécs Petőfijeként tartják nyilván.²²

Négyesy László (1861–1933) az egri ciszter gimnáziumban az önképzőkör tagja volt, ahol hetedikes korában Arany *Egri lány* című költeményének „széptani taglalása” című elemzésével pályadíjat nyert. Az önképzőkör év végi ülésén nagy sikerrel felolvasta *Petőfi emlékezete* című munkáját. A következő évben, nyolcadikban, három alkalommal is pályázott. Az iskola igazgatója, Szvorényi elismerte a gondos stílussal írt munkák értékeit és jutalomkönyvvel, szóbeli útmutatásokkal serkentette Négyesyt további munkára.²³ A fentiek nyomán Szvorényi tanárnak hívta meg Egerbe Négyesyt, de annak életútja másként alakult.

Kosztolányi Dezső (1885–1936) már ötödikes korában a szabadkai főgimnázium önképzőkörének igen aktív tagja volt. Hetedikes korában hét alkalommal került be az önképzőkör díszkönyvébe, ahová a legjobb teljesítményeket rögzítették. Önképzőköri eredményei határtalan büszkeséggel töltötték el. Jellemző például, hogy a Vörösmarty-évforduló alkalmával megjegyezte: „Mily szép nagynak lenni. Tán száz év múlva az én ünnepségetem fogja bámulni a világ.” Magabiztosságot tükröz, hogy amikor unokaöccse, Brenner Jóska, azaz *Csáth Géza* megbírálja verseit, azt írja: „Azt mondja, hogy nagy költő leszek, s én hiszem, habár nem vagyok könnyen hívó ember, érzem a tehetséget.” Másutt ezt írja: „Bármiképpen legyen is ez, érzem, hogy belőlem – ha segít a jó Isten – nagy ember lesz...”²⁴ A magabiztossága, a felfokozott ambíció gyökerei az önképzőköri sikerekben is keresendők. És az idő igazolta is Kosztolányit.

A debreceni *Juhász Géza* (1894–1968) utolsó diákéveiben a debreceni Kollégium önképzőkörének tagja volt. Itt találkozott Ady költészetével, s itt írta 1911-ben *Csokonai utódai* című versét, melynek bemutatását a Kollégium vezetősége nem

22 Hallama Erzsébet (1966): Koczián Sándor. *Jelenkor*, 9. 2. 161–163.

23 Emlékezés Négyesy László hetvenedik születésnapja alkalmából. *Irodalomtörténet*. 20. 1–4. 1931. 29–31.

24 Kosztolányi Dezsőné (1936): *Kosztolányi Dezső*. Budapest. 65. 75.

engedélyezte. Az önképzőkör vezetősége Juhász iránti szolidaritásból lemondott, s így az önképzőkör hónapig nem is működött.²⁵

Pilinszky Jánosnak (1921–1981) már több irodalmi élménye volt a gimnázium előtt is, de „a” verssel való „találkozásra” tizennégy évesen, negyedik gimnazista korából így emlékezett vissza: „Bevallom, gyermekkoromban, az iskolában, amikor magyarórákon Arany János *Toldiját* elemeztük, öt-hat versszakot egy egész éven keresztül, tulajdonképpen az volt az érzésem, hogy a költészetet a gyerekek nyúzására találták ki. S akkor, titokban egyszer beszabadultam az önképzőkörbe, beszöktem oda, ahová csak az ötödik gimnazisták járhattak, és ott egy – ma látom – rendkívüli fiú, aki aztán meghalt a háborúban, egy sorozatot rendezett, ahol is a modern költőket mutatták be. Kik voltak, kik szerepeltek akkor pont modernnek? Baudelaire, Rimbaud, Verlaine... Claudelre emlékszem, Francis Jammes-ra, Ady Endrére, Kosztolányira, Edgar Allan Poe-ra. Kivéve egy-kettőt, saját korukban lényegében margóra szorított költők voltak...”

Az önképzőköri hatás eldöntötte Pilinszky további életét. Megmámorosodott a versektől. A költői indíttatását Adytól kapta. Így írt erről: „Tizennégy éves koromban először Ady-verset szavaltam az önképzőkörben. Hatására, shakespeare-i kifejezéssel, úgy döntöttem, hogy költő leszek.”²⁶ Ötödikes korától teljes jogú tagja, majd jegyzője a Vörösmarty Önképzőkörnek. A versmondás terén rendkívül aktív, teljesítményéért jutalomban részesült. Hatodikos korában már sikert sikerre halmozott. Ady-versek szavalásán kívül saját versével is szerepel. Első versei gimnazista korában a Szent István Társulat kiadásában megjelenő szépirodalmi lapban, az *Életben* jelentek meg.

A KÖLTÉSZETTEL VALÓ TALÁLKOZÁS ÉS A VÉLETLEN

Írásunk elején jeleztük, hogy keressük azokat a törvényszerűségeket, melyek elvezettek a költészet megszeretéséig, majd műveléséig. De sok esetben a verssel való találkozás esetleges, véletlenszerű volt, s a családi körülmények, az iskolai-környezeti-tanári hatások vagy a genetikára utaló előzmények is alapvető eltéréseket mutattak. Sőt – amint azt az alábbiakban látni fogjuk – a vers iránt érdeklődő fiatalok, majd neves költők számos ellenhatással szemben véletlenül, azaz megmagyarázhatatlanul szerették meg a költészetet. Szinte klasszikus példája ennek *Sinka István* (1921–1981), aki mai mércével szinte embertelen körülmények között nőtt fel. Gyermekkorában orvosi beavatkozás menti meg az éhenhalástól. Életrajzírója, *Görömbei András* szerint „Kevesen jöttek olyan mélyről és annyi szenvedés jogán a magyar irodalomba, mint Sinka István. Gyermekkora kemény küzdelem a puszta létezésért, legnagyobb vágya, hogy egyszer ő is bojtár lehessen. A megfoghatatlan sors, a megmagyarázhatatlan véletlen azonban másként alakította életét. Egy

25 Juhász Izabella (1971): *Juhász Géza (1894–1968)*. Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára. Debrecen, 23–24.

26 Pilinszky János (1994): *Beszélgetések*. Pilinszky János összegyűjtött művei. Századvég, Budapest.

alkalommal birkákat legeltetett, amikor véletlenül arra tévedt egy asztalossegéd.... De talán mindezt érdemes Sinkától szó szerint idézni: 'Eleven kölyök vagy – ütögett a hátamra. – Na várj csak, mutatok neked valamit.' – És kibontotta a hátizsákját. A sok holmi közül előhúzott egy könyvet, s amíg hajtogatta lapjait, többször is fölnevetett. Aztán odahúzott maga mellé és olvasott:

Megint panasz, hát már megint panasz!
És akiről szól, mindig csak pap az.

Én nagy szemeket meresztettem s a bámulattól nyitva maradt a szám. A búzaföldek mellett, a gyepen mellettem feküdt egy könyv, Petőfi versei. Abból olvasta a vándor asztalossegéd a „Legendát”. Lihegtem és a kislábujjamig megreszkettem. Mire magamhoz tértem, már újabb helyre nyitott a könyvben s dúdolván olvasta a verssorokat. Aztán tovább nyitott és megint tovább. Mikor abbahagyta az olvasást, én már nem voltam se holt, se eleven. Annyira a hatalmába kerített a vágy, hogy a könyv az enyém legyen, hogy hallhatóan nyögtem...²⁷ Sinka egy kisbárányért „megvette” a könyvet. Mire eljött az aratás ideje, Sinka „teleszitta” magát Petőfi-versekkel, s megesküdt, hogy költő lesz, ha rámegey az egész élete is.

A véletlen szempontjából érdekes a Kossuth-díjas építész, *Major Máté* (1904–1986) története is. Az ő családjában, személyes körülményeiben nem találtunk olyan előzményeket, melyek a vers iránti érzékenységre utaltak volna. Az elemiben és a középiskolában is a számtan állt érdeklődése középpontjában. Harmadikos elemista volt, amikor apja meglátogatta az iskolát, és a kis Máténak el kellett szavalnia a Himnuszt. A történetekre így emlékezett vissza: „Rettenetesen izgultam, nem is mertem Apám felé nézni, a földre szegeztem tekintetem, de minden hiába, zökkenő nélkül, sikerült elharsognom a költeményt. Lehet, hogy ennek a feszültségnek, ennek az eksztázisnak következménye, hogy a vers nekem ma nemcsak nemzetem himnusa, valami más is. Ha néha elmondogatom magamban egy-egy sorát, strófáját... Szinte beleborzongok.” Alighanem híre ment szavalni tudásomnak, mert ugyanezen tanév közepe táján – télen talán – szereplésre kértek kölcsön az alsóvárosi iskolába. Szélesebb közönség előtt kellett fellépnem, Tóth Kálmán dramatizált versének: a *Mátyás anyjának* egyik előadójaként.”

A verssel való kapcsolata a középiskolában tovább folytatódott, amikor is az önképzőkör ifjúsági elnöke lett. Írt, kritizált, bírált. Részletek egyik bírálatából: „Verselése hasonlóan gyenge [...] A rímek szintén nagyon gyengék. [...] A szerző téved, ha azt hiszi, hogy egyforma raggal, képzővel ellátott, vagy egyenlő esetekben, időkben lévő szók széprímeket adnak, pl. alföldre-földre, hajlik-búvik. Nem mondom, az ilyen egyszer, kétszer a legjobb költőknél is előfordul, de végig az egész versen... Amit a szerző javára írhatok, csak az, hogy – e ciklus után ítélve – még nagyon kezdő, s kérem, hogy a munkakedvét ne rontsa le az, hogy most a ciklusát elvette.”²⁸

27 Görömbei András (1977): *Sinka István*. Akadémiai, Budapest. 7.

28 Major Máté (1973): *Egy gyerekkor és egy kisváros emléke*. Magvető, Budapest. 178–179.

TANÁR KÖLTŐK

Azoknak az irodalomtanároknak a felsorolása, akik saját példájukkal hozzájárultak tanítványaik költővé válásához, külön tanulmányt igényelne. Ezért teljességre ebben az esetben sem törekedhettünk, inkább csak példaként mutatjuk be a legismertebbeket.

Közismert, hogy Ady Endre életében meghatározó szerepe volt a zilahi iskolában *Kincs Gyulának* (1859–1915). A haladó szemléletű tanár, majd igazgató sokoldalú, nyitott gondolkodása nagyban meghatározta Ady gondolkodását, versíráshoz való viszonyát. Ady tizenhét versében említi meg egykori tanárát. Amikor Kincs meghal, Ady feleségével jelent meg a temetésen. Koszorúját elhelyezve, letérdelve, zokogva mondta: „Elvesztettem apámat. Ő volt az én apám.”²⁹

Hasonló tanár-élménye volt Kosztolányi Dezsőnek, akinek a szabadkai gimnáziumban *Toncs Gusztáv* (1859–1938) volt a tanára. Kosztolányi 1926-ban egy levelében így írt róla: „Szeretett tanárom, ifjúkorom kedves tanára! Elmondhatom, hogy mióta elhagytam az iskola padjait, nem múlt el hónap, hogy Ön ne jutott volna eszembe. Szavait állandóan hallom, mozdulatait állandóan látom. Írói pályámra Ön adta az útavalót. A fényt osztotta szét tanítványai közt, mint az ezerszer áldott Édesapám.” Visszaemlékezése szerint olyan órákat tartott, amiket még az egyetemen is visszaírt.³⁰

Arany Jánost elsősorban költőként tartjuk nyilván, elfelejtve, hogy kilenc éven keresztül tanított magyar irodalmat, pontosabban verstant és iránytant. Módszere volt, hogy nem adott könyvet tanítványai kezébe. Saját előadását, magyarázatát helyezte a középpontba, s arra törekedett, hogy könnyen érthető s a figyelmet lekötő legyen. A vers felolvasásakor mindig figyelmeztette tanítványait a formákra, mértékre, rímre, versalakokra. A verseket először ő skandálta. Mindegyik versalakra meg kellett tanulniuk egy-egy példát diákjainak. Versíráásra nem kényszerített senkit. Egyik életrajzírója, *Benkó Imre* leír egy esetet, amikor egyik ambiciózus tanítványa panaszkodott Aranyra, hogy nem boldogul a versírással. Arany válasza: „Kedves barátom, ne írjon soha verset, írjon inkább prózát.” Egyik levelében ezt így indokolta: „Nem akarom bottal verni ki belőlük az isteni lángot.” Ezzel együtt buzdította tanítványait a versíráásra, s mindig akadt is egy-kettő, aki a formákat ügyesen kezelte. Gyakorlata volt, hogy egy-egy órán 3–4 tanítványa szaval, maguk által kiválasztott, de Arannyal egyeztetett verset. A szavalás után először a tanulók bíráltak, majd Arany is megtette észrevételeit. A VI. és VII. osztályban három órából kettőt irodalomtörténetre, egyet szavalásra fordított.³¹

A költő tanárok sorában külön tanulmányt igényelne *Áprily Lajos* (1887–1967) költő, a Baár–Madas budapesti leánygimnázium igazgatója. Tanári pályafutását

29 Beke György (1974): Ady zilahi tanára. *Köznevelés*, 29. 39. 13.

30 Dér Zoltán (1975): *Hárod tudós tanár*. Hungarológiai Intézet, Újvidék. 45–47.

31 Keresztury Dezső (1937): *Arany János*. Magyar Szemle Társaság, Budapest. 19.

Benkó Imre (1897): *Arany János tanársága Nagy-Kőrösön*, [szerző kiadása] Nagykörs. 148–150.

Nagyenyeden és Kolozsváron kezdte, majd a Gönczy Pál alapította budapesti református gimnáziumban folytatta. De meghatározó volt életében, amikor 1934-ben elfoglalta a Baár–Madas Leánynevelő Intézet igazgatói állását. A visszaemlékező tanítványok történetei egy évszázad távlatából is meghatóak. A költő tanár különös figyelmet szentelt minden tanítványának. Figyelmes törődésének számtalan példáját ismerjük. *Kériné Sós Júlia* így emlékezett vissza igazgatójára: „Nagyszerű ember volt az igazgatónk. Kiváló költő, műfordító, sokoldalú tudós. Ötszáz diák napi ügyeivel bajlódott, de ezek soha nem érezhették, hogy tehernek tekinti őket. A tízéves elsősöktől kezdve név szerint ismerte minden tanítványát. Vasárnap kirándulni ment velünk, s nekünk ugyancsak igyekeznünk kellett, hogy a havasokhoz szokott lépteit utolérjük. Ismerte a fákat, virágokat, madarakat, megmondta a virágok magyar és latin nevét...., aztán egy népdalt idézett vagy magyar, francia, német verset, vagy népmesét, vagy görög mitológiai történetet, amelynek az előbb látott madár vagy virág volt a főszereplője. Ámulva hallgattuk. Amit mondott, az láttuk, azt hallottuk, éreztük egyszerre. Láttuk Mikes Kelemen lóháton a tavaszi réten, Erdély határán a török sereggel, egyszerre kínozva a honvágtyól és a török pusztítás-tól való félelemtől. Láttuk Kőrösi Csoma Sándort, amint Nagyenyed határában búcsúzik kedves tanárától.”³²

Tanári tevékenységét átjárta a költészet. Nagyenyeden az önképzőkör tanár elnökeként alakította, formálta tanítványainak irodalomszemléletét. Enyedre Ady kötetivel érkezett és ezeket rögtön kölcsönadta tanítványainak. Tanítványai között volt például *Benedek Géza*, aki az önképzőkörben több előadást is tartott Adyról és – tanára hatására – Ady-rajongó lett. Jellemző epizód, hogy Adynak Párizsba levelet is írt, amire Ady válaszolt is. *Vita Zsigmond* így írt róla: „Tanítványai nem hiába csüggték mindig a szaván. Beszéde egyszerűségében megérezték a művek mélységét, összefüggéseit, hangja csengésében a magyar nyelv dallamosossága és kifejtőereje szólalt meg. Gondolatai elröppentek, de valami megmaradt a lelkek mélyén, amire később jólesett visszaemlékezni. Áprily Lajos enyedi tanítványai között az évek során olyan szoros kapcsolatok jöttek létre, amelyeket a múlt idő még megerősített. A régi emlékekhez szívesen tért vissza a tanár, a költő, régi tanítványai közül később, évtizedek múlva is meg-meglátogatták sokan. Az enyedi vendiákok hűségét idézi egy öregkori négyesoros, a *Vendiákok*; régi enyedi iskolai kirándulások dalos, vidám hangulata pedig *Enyedi diákok* című versében csendül fel.

FIATAL KÖLTŐK PUBLIKÁLÁSI LEHETŐSÉGEI

A fiatal költők ismertté válásának alapfeltétele volt a nyilvánosság, a publikálás lehetősége. Ennek azonban számos nehézsége volt. A költői teljesítmény nem hasonlítható össze más területek felfedezéseivel. Egy-egy vers elfogadása, annak

32 A visszaemlékezések egy külön kötetben jelentek meg. Fenyő D. György (szerk. 2011): *Áprily tanár úr. Tanulmányok és emlékezések.* Erdélyi Református Sajtóközpont, Kolozsvár.

megítélése számtalan – többek között szubjektív – tényező függvénye, ezért különösen nagy jelentősége volt (és van) a nyilvánosságnak, amit csak a publikálás biztosíthat. Ennek lehetőségei azonban korlátozottak, hiszen a szerkesztők ritkán vagy nehézkesen vállalkoznak fiatal és ismeretlen költők verseinek közlésére. Ezért írásunkban fontos tényként említettük a fiatal kezdő költők első publikálásait. A már említett véletlenek itt is nagy szerepe van.

Különleges története van Sinka István első könyve kiadásának. Sinka szegény volt, nem voltak „befutott”, irodalomban ismert barátai, iskolába sem járt, szolgaként dolgozott, így érthető, hogy első szárnypróbálgatásai a fiókban maradtak. A részleteket *Fülöp Károly* visszaemlékezéséből ismerjük, aki szerint Szeghalmon fürdőzés közben *Gönczy Béla* református lelkész említette *Nagy Miklós*nak, a szeghalmi gimnázium tanárának, hogy „Te Miklós, van Vésztőn egy rendkívül érdekes ember. Szolga a kaszinóban, és különleges verseket ír. Nekem néhány verse nagyon tetszik. A szerencsétlen embernek apró gyermekei vannak, s havi 9 (kilenc) pengő a fizetése. No meg az a kevéske borraivaló, amit kap sörkiszolgálásért és egyéb apró szolgálatokért. Még szerencse, hogy a kaszinó épületében van egy kis szobája, amiért nem kell fizetni semmit.” Gönczy kb. száz verset el is küldött Nagy Miklósnak. A verseket Fülöp Károly kapta meg, hogy értékelje a kéziratokat; kedvezőtlen ítélete ellenére, a biztonság kedvéért erdélyi útja alkalmával megmutatta azokat Áprily Lajosnak és Reményik Sándornak. Mindketten lelkesen fogadták azokat, s ennek nyomán az iskola igazgatója, Nagy Miklós vállalta Sinka verseinek kiadását. A testületi jegyzőkönyvet szó szerint idézzük, mert ritka tény és elismerésre méltó, hogy egy iskola vállalkozott egy ismeretlen – és ellenzékinek minősíthető – költő könyvének kiadására.

Igazgató bejelenti, hogy felhívták figyelmét Sinka Istvánra, aki négy elemei osztályos végzettségű szegényparaszt és nagyon szép verseket írogat. A versek Fülöp Károly szakvéleménye szerint is feltétlenül megérdemlik a pártfogást. Meg kellene menteni, ha lehet, Sinkát az elkallódástól, mert ezzel esetleg a magyar kultúrának is nagy értékű szolgálatot teszünk, de a mi iskolánk kultúrhivatását is gyakoroljuk. A tantestület elhatározta Sinka költeményeinek kiadását, és a felmerülő kiadásokat a Segélygyulettől kölcsönveszi.

Az 500 példány kinyomtatását *Teván Andor*, békéscsabai nyomdász készítette, a borítólapot a debreceni *Gáborjáni Szabó* vállalta ellenszolgáltatás nélkül. A fentieket a „véletlenek” kategóriájába soroltuk, de sokkal több, mint véletlen Gönczy Béla lelkész, Nagy Miklós iskolaigazgató, Fülöp Károly és még sokan mások támogatása, akik felismertek és támogattak egy tehetséges „szolgát”.³³

A véletlen mellett azért voltak olyan ifjúsági folyóiratok, melyek felismerték a fiatal költők támogatásának fontosságát és tudatosan törekedtek támogatásukra. Ilyen volt Karácsony Sándor *Az Erő* című folyóirata. A haladó szellemű ifjúsági folyóirat közölte Weöres Sándor első verseit, de itt publikált a fiatal *Bóka László* és

33 Fülöp Károly (1970): Emlékeim Sinka István pályakezdéséről. *Békési Élet*, 5. 1. 155–159.

Képes Géza is.³⁴ A *Mi Utunk*ban jelent meg *Csorba Győző* első, majd ezt követően több verse. De a folyóiratban közölt verseket *Devecseri Gábor* és *Mészöly Dezső* is.³⁵

A *Zászlónk* című katolikus ifjúsági lap fiatal diákok verseinek közlésén kívül kitűnt a verseit beküldő fiataloknak adott válaszaival, tanácsaival. A szerkesztői üzenetek támogatást, biztatást adtak az arra érdemes fiataloknak. *Pákozdy Ferenc* harmadikos gimnazistának, későbbi költőnek a szerkesztő a következőket írta: „A meséje nem önmagából kifejlő történet, hanem mesterkéltné alkotás. De az előadásán át sugárzó meleg és kedves lélek érdekessé teszi.” Nem tudni, hogy ez a kritikus, de biztató szerkesztői üzenet mennyiben járult hozzá, hogy a kis Pákozdy Ferencből országosan ismert költő lett, és legújabb verseskötete a közelmúltban jelent meg. A kritika és a biztatás legtöbb esetben együtt jelentkezett a szerkesztői üzenetekben. 1914-ben például Temesvárra a szerkesztő a következőt írta: „Aki földön járó prózára termett, az ne erőlködjön szárnyalással. A költők a poézis avatikusai. De van ám a poézisnek a földön is elég tennivalója.” Ugyanebben az évben egy másik versírónak nagyobb természetességet javasol, másoknak, hogy gyakorolják a helyesírást. Máskor a szerkesztői vélemény egyértelmű: Sem a próza, sem a vers nem üti meg a mértéket.”³⁶

Az egyes iskolák által kiadott diáklapok feltáratlanok, de becslés szerint számuk meghaladja az ezret. A lapokat sokszor pár példányban, kézzel írták, de sok esetben igényes, nyomdai úton is kiadták. Igen gyakran közölték az adott iskola tanulói által írt verseket. Ezek közül példaként említjük a budapesti Lónyai utcai Református Gimnázium *Diákélet* című lapját, mely közölte az iskola tanulói, *Jékely Zoltán* és *Karinthy Gábor* verseit. *Vezér Erzsébet* irodalomtörténész jogosan, némi nosztalgiával jegyzi meg, hogy a diákújságok, sőt az önképzőkörök is kimentek a divatból. „Pedig mindkettőnek felmérhetetlen nevelő hatása volt.”³⁷

34 *Az Erő Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövet*
Kenyeres Zoltán (2013): *Weöres Sándor*. Kossuth, Budapest. 27.

35 *A Mi Utunk*. Református középiskolás ifjúsági lap, 1932-ben indult.

36 *A Zászlónk* a korabeli ifjúsági lapok közül különösen népszerű volt. Lásd bővebben Jáki László:
Zászlónk. Magiszter. 1914, tavasz/nyár. 189–193. Letöltés: http://rmpsz.ro/uploaded/tiny/files/magiszter/2014/tavasz-nyar/23jakizaszlonek189_193.pdf (2018. 03. 20.)

37 *Vezér Erzsébet* (1989): A Lónyai utcai Református Gimnázium. *Confessio*, 13. 4. 39.